

BALKAN TÜRKOLÖJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM

TÜRKLÜK BİLGİSİ

2

Prizren
Mart - 2005

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EKONOMİ YASASI

Dr. Timur KOZİREV

Ekonomi, cümle içinde aynı sentaktik işlevi gören iki, üç veya daha fazla ögenin (özne, yüklem veya tümleç) ortak bir eki “paylaşması” durumudur. Örneğin:

1. *Bayramını kutlar-... , mutluluklar diler-im.*
2. *Anne-... ve baba-n-a selam söyle.*

İlk örnek cümlede iki yüklem ortak şahıs ekini; ikincisinde ise iki dolaylı tümleç ortak iyelik eki ve hal ekini paylaşmaktadır.

Ekonomi, hemen hemen bütün Türk lehçelerine, hatta eklemeli dillerin çoğunluğunda ortak bir hadisedir. Ama bütün dillerde, bütün Türk lehçelerinde aynı derecede gelişmemiştir. Mesela, çağdaş Türk lehçeleri içinde ekonomiyun en gelişmiş olduğu lehçe, Türkiye Türkçesidir. Ekonominin hiç bulunmadığı lehçe ise Yakutçadır. Tahminimizce, Kuzey-Doğu’dan Güney-Batı’ya kaydıkça ekonomi artıyor olabilmektedir.

Ekonomi olayını incelemenin bilimsel değeri, bizce şundadır: Şu veya bu gramatikal göstergenin ekonomi ediliş edilememesi sıkça o gramatikal kategorinin tabiatı, tarihi hakkında dolaylı olarak çok şey anlatabilmektedir. Ekonominin geçerli olup olmamasının arkasında duran olayların incelenmesi, kanaatimize göre, dil sistemi hakkında yeni bilgiler kazanmamıza çok yardımcı olabilmektedir. İncelememizin ilk aşaması olarak, ekonomiyun en gelişkin olduğu Türkiye Türkçesine yoğunlaşmaktayız. Türkiye Türkçesinde ekonomi üzerinde bir takım araştırmacı artık durmuştur¹. İncelememizi yaparken bulunduğumuz coğrafya itibarıyla birçok kaynağa erişimimiz olmadığı için yazımızda sadece kendi fikirlerimizi sunmaktayız. Yaptığımız bazı tespitlerin daha önce yapılmış olması ihtimali vardır. Üzerine bizzat çalışabildiğimiz

¹ Aygen, Gülşat. 2002. Finiteness, Case and Agreement. PhD Dissertation, Harvard, MA. ve oradaki bütün referanslar. ‘MIT Occasional Papers in Linguistics’te yayımlanmak üzere.

kaynak olarak Doç.Dr. Leyla Karahan'ın kitabını ayrı zikretmemiz gerekmektedir².

İnceleme malzemesi olarak değişik üsluplarla yazılan metinlerden örnek toplamaya çalıştık. Kısaltmalarıyla kaynaklar listesi yazımızın sonunda verilmektedir. Yazılı kaynakların dışında, Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde çalışan ve okuyan Türkiyeli eleman ve öğrencilerin danışmanlıklarına da ihtiyaç duyduk. Çalışmamıza yardımcı bulunanların (informantların) listesini de yazımızın sonunda vermekteyiz.

Türkiye Türkçesinde ekonomi, isim hal ekleri, şahıs ekleri ve iyelik ekleri için geçerlidir. Esas konuya geçmeden önce şunu kaydetmemiz gerekiyor ki, ekonomi olaylarını 'hakiki ekonomi' ve 'ekonomiye benzer olaylar' diye ikiye ayırabiliriz. İkincisi, *i-mek* fiilinin eklediği örneklerde gözlemlenebilmektedir. Örneğin:

1. *Adeta bir koku duyuyor, ığreniyor, ığreniyor-du-m.* (ÖS, s. 174)
2. *Ne yazık ki milletin büyükleri, bilgileri Türkçe'yi küçük görüyorlar. Farsça yazıp söylemeyi marifet şanıyorlar-dı.* (NKZ, s.59)
3. *Hep Fransızca konuşur, tatil zamanlarımı Beyoğlu'nda geçirir-di-m.* (ÖS, s. 175)
4. *...Bu masum ve mukaddes hayal artık kırılmış, artık perişan olmuş-tu.* (ÖS, s. 181)
5. *Sana güvenmiyorum, ben tepeye çıkınca sen arkamdan gelmez ve ışığı söndürür-se-n ben ne yaparım?* (EÖ, s.35)

Bu örnek cümlelerde ekonomi olunan, aslında, zaman, şart kipi ve şahıs ekleri değil de *i-mek* fiilidir. Son örnekte şu da hemen göze çarpıyor ki, 'hakiki ekonomi' olaylarında – yani, doğrudan fiil gövdesine eklendiği zaman –, kip ekleri ekonomi olunamamaktadır. Sadece *i-mek* fiili değil, diğer yardımcı fiiller de 'ekonomi' olunabilmektedir. Örneğin:

Gayet narin ve nazik bir Çerkez olan annem, ondan dehşetle nefret ederdi. (ÖS, s. 175)

Fakat böyle durumları biz 'hakiki ekonomi' olarak kabul etmiyoruz, çünkü burada ekonomi olunan ek değil de yardımcı fiildir ve, böylece, bu durum gramatikal ekonomi olmaktan ziyade kelime ekonomisi olmaktadır.

Aşağıda biz sadece 'hakiki ekonomi', yani tam anlamında ek ekonomi olaylarını inceleyeceğiz. Dediğimiz gibi, Türkiye Türkçesinde ekonomi isim hal ekleri, şahıs ekleri ve iyelik ekleri için geçerlidir. Aşağıda her üçü üzerinde ayrı ayrı duracağız.

² Doç.Dr. Leyla Karahan. Türkçede Söz Dizimi. Ankara, 1998. S. 66.

I. İsim hal ekleri

Çok sıkça cümle içinde birkaç isim veya sıfat fiil ortak bir hal eki paylaşırlar. Cümledeki rolü açısından böyle öğeler tümleç, nesne veya (herhangi bir cümle ögesi içerisinde) isim tamlamasının tamlananı olabilmektedir. Örneğin:

1. *Osmanlı ruhu, Türk ruhu ile İslam tasavvufu-nun bileşimidir.* (NKZ, s.84)
2. *Nazım Hikmet ve Mehmed Aybar'-ın dedeleri olan Mehmed Ali Paşa, aslen bir Polonya yahudisi idi.* (ONT, s.215)
3. *Bunun manası, hatibin konuşma hakkı ve hürriyeti-nin, kuvvet ve kudreti elinde bulundurmakla mümkün olduğuna işaret.* (ONT, 111)
4. *Bunun manası, hatibin konuşma hakkı ve hürriyetinin, kuvvet ve kudret-i elinde bulundurmakla mümkün olduğuna işaret.* (ONT, 111)
5. *Ruhbilim ve bildirişme açısından da yüklem, yeni olan ya da bilinmeyen-i içerdiği kabul edilir.* (HYD, s.287)
6. *Evet, o, ... önemli bir nüfuz ve itibar-a malik, gayet tutucu bir masondu.* (ÖS, s. 35.)
7. *...Şu iki beytinde O'nun i'la-yı kelimetullah davasında sadece ve sadece Allah'ın nebileri ve velileri-n-e istinad ettiği görülmektedir...* (ONT, s.111)
8. *Türklerin Çinliler ve Farslar'dan sonra en eski komşuları İslavlardır.* (DK, s. 15)
9. *Türk Dünyası gerçeğine sağlıklı bakmak demek, Türkiye dışındaki Türk Devlet ve Topuluklarına her şeyden önce sevgi ve saygı-y-la yaklaşmak demektir.* (NKZ, s.187)

Gördüğümüz gibi, verilen bütün örneklerde hal eki ekonomi olunan öğeler, birbirlerine *ve*, *ya da* bağlaçları, *ile* edatıyla bağlanmıştır. Öğelerin kendileri ise, çoğunlukla anlamı yakın olan kelimelerdir: 'kuvvet ve kudret', 'nüfuz ve itibar', '(Allah'ın) nebileri ve velileri', 'Çinliler ve Farslar (ikisi de millet adı)', 'sevgi ve saygı'. Bu sebepten dolayı bu örneklerde ekonomi tabii olarak algılanmaktadır. Informantlarımıza göre, yukarıdaki örneklerin çoğunluğunda hal ekleri ekonomi olunmayabilir, fakat ekonomi olunması daha doğaldır.

İstisna olan, ilk örnektir. Orada *ile* edatının kullanılması ekonomiyi zorunluluk haline getirmektedir. İlgili hali ekinin ekonomi olunmayabilmesi için *ve* bağlacının kullanılması gerekmektedir (2. örnekteki gibi). Yani, 'Türk ruhu-*nun* ile İslam tasavvufu-*nun*' tabiri Türkçe gramerine zıt gelmektedir, 'Türk ruhu-*nun* ve İslam tasavvufu-*nun*' tabiri ise normaldir, dil normlarına uymaktadır. Bu örnek, *ve* ile *ile*'nin dil sistemi içerisindeki statülerinin farklı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Karşılaştırma yapabilmek amacıyla aşağıda ekonominin bulunmadığı zit örnekler getirmek istiyoruz:

1. *Ve unutmamalıyız ki, yarının tohumları, dün-ün ve bugün-ün içindedir...* (NKZ, s.85)

2. *Fatih ... kadılara çok ehemmiyet verir, onların hakk-ı ve hukuk-u tenfiz etmesi için kendilerine daima yardımcı olurdu.* (ONT, s. 130)

3. *Fatih adalet-e ve adaleti tevzi eden kadılar-a çok ehemmiyet verir, ... kendilerine daima yardımcı olurdu.* (ONT, s. 130)

4. *İşte Osmanlı'nın yücelik sebeplerinden birisi: bilim-e ve öğretmen-e verilen merteye...* (NKZ, s.86)

5. *Daima, fazilet-e, insaniyet-e hizmet ettiğini haykıran bu millet, yüz senedir Afrika'yı kana boyuyor...* (ÖS, s. 36)

6. " ... Tatlı söz-le, yumuşak ipek-le sizi kandırır... " (NKZ, s.82)

1.-4. örneklerde, informantlarımıza göre, hal ekleri kolaylıkla ekonomi olunabilmektedir. Konuşanın ekonomiyi kullanıp kullanmaması, onlara göre, yapmak istediği anlamsal vurguya bağlıdır.

5. ve 6. örnek ise çok dikkat çekicidir: 6. örnekte *-le* edatı kolaylıkla ekonomi olunabilmekte iken, 5. örnekteki Yönelme hali ekinin ekonomi olunabilmesi için iki ögenin arasına ve bağlacının girmesi şart olmaktadır: 'fazilet-*e* ve insaniyet-*e*' tabiri 'fazilet ve insaniyet-*e*' tabirine çevrilebilir iken 'fazilet-*e*, insaniyet-*e*' tabiri 'fazilet, insaniyet-*e*' tabirine çevrilememektedir. *-le* edatının daha kolay ekonomi olunması olayı bir kez daha dil sistemindeki statusünün farklı olduğunu sergilemektedir.

II. İyelik ekleri

İsim tamlaması içinde tamlayan iki, üç tane veya daha fazla olduğu durumlarda, iyelik eki, ekonomi olunabilmektedir. Örneğin:

Burada, yaşanan bir İslam anlayış ve adalet-i sergileniyordu. (ONT, s.127)

Informantlarımıza göre, verilen örnekteki iyelik eki ekonomi olunmayadabilir, 'İslam anlayış-ı ve adalet-i' tabiri de geçerlidir.

İyelik ekinin tek başına ekonomi olduğu örneklere metinlerde çok sayıda rastlanmamaktadır, çoğu zaman iyelik ekleri başka eklerle birlikte ekonomi olunmaktadır. Örneğin:

Türk Dünyası gerçeğine sağlıklı bakmak demek, Türkiye dışındaki Türk Devlet ve Topluluk-lar-ı-na her şeyden önce sevgi ve saygıyla yaklaşmak demektir. (NKZ, s.187)

Böyle örnekler üzerinde yazımızın 'Toplu Ekonomi' adlı bölümünde duracağız.

Materyal üzerine çalışırken yaptığımız bir gözleme göre, iyelik ekleri, isimlere eklendiği durumda kolaylıkla ekonomi olunabilmektedir. Ama sıfat fiil

şekillerine gelince durum daha karışık olmaktadır. Informantlarımıza göre, örneğin:

Ahmet'in anne ve baba-sı (emekli.),

Ahmet'in kitap oku-ma ve mektup yaz-ma-sı (iyidir.),

'Ahmet'in kitap oku-y-acak ve mektup yaz-acağ-ı(-nı biliyoruz.)

tabirleri geçerli iken

'Ahmet'in kitap oku-duk- ve mektup yaz-dığ-ı(-nı biliyoruz.)

varyantı Türkçe gramerine kesinlikle aykırı düşmektedir.

('Ahmet'in kitap oku-duğ-u- ve mektup yaz-dığ-ı(-nı biliyoruz.)

varyantı ise geçerlidir.)

Görüyoruz ki, sıfat fiil formlarından **-dik** eki, bir sentaktik özelliğe sahip bulunmaktadır. İyelik eki, ondan sonraki konumda daha bağlı olup, ekonomi olunamamaktadır. Bu durum, bir açıklama istemektedir. İlk bakıştaki tahminimize göre, bu durumun açıklaması, **-dik** ekinin sadece sıfat fiil eki olarak kullanılabilmesi olabilir. (Buna karşın **-acak** eki, hem sıfat fiil eki hem de zaman eki olarak kullanılabilir.)

III. Şahıs ekleri

Şahıs ekleri de sıkça ekonomi olunabilmektedir. Cümledeki rolü açısından şahıs eki alan öge, her zaman yüklem olmaktadır. Örneğin:

1. “ – *Hakkımdan vazgeçiyor, diyet kabul ediyor-um!..” dedi. (ONT, s. 129)*

2. *Ben Mısır'da çok sıkılır, kendimi adeta bir zindanda sanır-ım.* (ÖS, s. 169)

3. - *Paşa! Bu söz, nasıl bir sözdür? Bu fikir, nasıl bir fikirdir ki, söyler ve teklif eder-sin?!.* (ONT, s.95)

4. ... “*Çinlinin sözü tatlı ve yumuşak-tır. ...*” (NKZ, s.82)

Verilen örneklerin hiçbirinde, informantlarımıza göre, şahıs eki ekonomi olunması zorunlu değildir.

Ekonominin bulunmadığı zit örnek:

Soğukkanlılıkla cevap verdi: - Katoliğ-ım ve Fransız-ım... (ÖS, s. 173)

Bu örnekte, informantlarımıza göre, şahıs eki kolaylıkla ekonomi edilebilmektedir, ‘*Katolik ve Fransız-ım*’ tabiri Türkçe gramerinin normlarına uymaktadır. Burada kullanım seçimini takdir eden, konuşanın yapmak istediği anlamsal vurgulamadır.

Şahıs ekleri ekonomisi, ilgi çeken bir olayı sergilemektedir: Materyal üzerine çalışırken yaptığımız gözlemlere göre, şimdiki, geniş, gelecek, mişli geçmiş zamanlarda kullanılan şahıs ekleri (**-im**, **-sin**, **-0**, **-iz**, **-siniz**, **-ler**)

ekonomi edilebilmektedir. Oysa dili geçmiş ve şart kipi şekillerinde kullanılan şahıs ekleri (*-m, -n, -0, -k, -niz, -ler*) asla ekonomi olunamamaktadır. Örneğin:

söylü-yor ve teklif ed-i-yor-sun,
söyle-r ve teklif ed-er-sin,
söyle-y-ecek ve teklif ed-ecek-sin,
söyle-miş ve teklif et-miş-sin

tabirleri Türkçe grameri açısından geçerli iken,

*söyle-di ve teklif et-ti-n
 *söyle-se ve teklif et-se-n

gibi tabirlerin kullanılması asla imkansızdır. Dili geçmiş zaman ve şart kipi şekillerinde şahıs eki asla ekonomi olunamamaktadır, her öğeden sonra eklenmek zorundadır:

söyle-di-n ve teklif et-ti-n,
söyle-se-n ve teklif et-se-n,
 mümkün olan tek varyanttır.

Bu olayın açıklaması bizim kanaatimize göre şu ki, şimdiki, geniş ve gelecek zaman şahıs ekleri (*-im, -sin, -0, -iz, -sınız, -ler*) tarihen şahıs zamirlerden gelmektedir. Geçmiş zaman ve şart kipi ekleri (*-m, -n, -0, -k, -niz, -ler*) ise ayrı tarihe sahiptirler. Oysa sentaktik işlevinde hiçbir fark yoktur: ikisi de şahıs ekidir.

Materal üzerine çalışırken keşfettiğimiz çok özel bir hadise daha vardır ki, aşağıdaki örnekle sergilenmektedir:

Bu durumda sizler, serhad askeri, bizler de dua askeriy-iz. (ONT, s.37)

Verilen örnekte kastedilen: 'sizler, serhad askeri-siniz, bizler de dua askeriy-iz'. İki cümleden ibaret olan sıralı bileşik cümle mevcuttur; birbirinden ayrı iki özne mevcuttur ki, ilki, 2. şahıs çoğul iken, ikincisi, 1. şahıs tekindir. Bu örneğin ortaya koyduğu teorik mesele şudur: İlk cümle yüklemine *-sınız* ekinin düşmesiyle ekonomi olunan, sadece bir ek midir, genel olarak şahıs kategorisi (!) midir? Demek ki, ekonomi, sadece morfoloji olayı değil de tam manasında sentaks olayı da olabilmektedir. Bu durum, son derece dikkat çekici ve ciddi bir inceleme istemektedir.

IV. Çokluk ekleri

Çokluk ekleri de sıkça ekonomi olunabilmektedir. (Tekliğin özel bir göstergeye sahip olmadığı için 'sayı eki' diyememekteyiz.) Örneğin:

Onun masasında gazete, dergi ve kitap-lar duruyordu. (İnf.)

Ekonominin bulunmadığı zıt örnek:

Kadın-lar, erkek-ler, çocuk-lar, yerli-ler, yabancı-lar birbirlerine karışmış, gülerek, oynatarak ağır ve yavaş akıp gidiyorlardı. (ÖS, s. 170)

İnformantlarınıza göre, bu örnekteki çokluk ekinin ekonomi olunabilmesi için son iki ögenin arasına ve bağlacının girmesi gerekmektedir: ‘Kadın, erkek, çocuk, yerli ve yabancı-*lar*’ tabiri geçerli olup, gramer normlarına uymaktadır. ‘Kadın, erkek, çocuk, yerli, yabancı-*lar*’ tabiri ise anlam bulanıklığına yol açabilmektedir.

İyelik ekleri gibi, çokluk ekinin de tek başına ekonomi olunduğu örnekler çok değildir, daha çok başka gramatikal kategoriler ekleriyle birlikte toplu olarak ekonomi edilmektedir. Aşağıdaki bölümde bu durumu gösteren bir takım örnek getirilmektedir.

V. Toplu ekonomi olayları

Toplu ekonomi dediğimiz, birden fazla göstergenin toplu olarak ekonomi olunması durumudur. Böyle durumlar, değişik gramatikal kategorilerle ilgili olması, değişik gramatikal kategoriler eklerini içermesi nedeniyle, böyle örnekler, ekonomi konusunun incelenmesi açısından en verimli olabildiği kanaatindeyiz. Aşağıda toplu ekonominin değişik varyantları üzerinde duracağız.

1. Çokluk eki + isim hal eki.

Çokluk ekiyle isim hal ekinin birlikte ekonomi olunması durumudur. Örneğin:

1. *Bugün de Hac'da kadın ve erkek-ler-in* “Sayda ve Tavafia” karışık olarak ibadet ettiklerini hatırlarsak bu işe o kadar da şaşırılmaz. (NKZ, s.101)

2. *Sadrızamlık makamı, liyakatlere göre verilmez, menfaat karşılığı olarak cahil ve ahmak-ler-in* eline geçerse ... bir devlet yavaş yavaş yıkılmaya yüz tutar. (ONT, s. 160)

3. *Bu misal, Osmanlı Devleti'nde iffet ve namus-ler-in* teminat altında olduğunu sergilemektedir. (ONT, s. 128)

Bu örnekler üzerine informantlarımızla çalışırken dikkat ettiğimiz husus, ekonominin toplu olmasının zorunluluk derecesiydi. Muhtemel kullanım varyantlarını şu şekilde, kademeli bir geçiş basamakları olarak listeledik:

1. kadın ve erkek-ler-in , cahil ve ahmak-ler-in, iffet- ve namus-ler-in;

2. kadın-lar ve erkek-ler-in , cahil-ler ve ahmak-ler-in, iffet-ler ve namus-lar-in;

3. kadın-lar-in ve erkek-ler-in , cahil-ler-in ve ahmak-ler-in , iffet-ler-in ve namus-lar-in.

1. ve 3. (iki ‘uçtaki’) varyantların geçerli olduğundan bütün informantlarımızın hiçbir şüphesi olmadığı halde, 2. (‘ortadaki’) varyant konusunda bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Bazıları burada bir bozukluk olduğunu hisset-

tmışlardır. Diğerleri ise bu varyantın da geçerli olduğunu, bütün farkın sadece anlamsal vurgulamaya bağlı olduğunu söylemişlerdir.

Yine de, ‘uçtaki’ kullanımların tercihli olduğunu tahminen olsa da söyleyebilmekteyiz. Kesin bir teşhis verebilmemiz için daha geniş istatistiğe ihtiyacımız vardır.

Ekonominin bulunmadığı zıt örnekler:

1. ...*Bu umumi ve müphem iki kelime bütün mantık-lar-a, bütün spekülasyon-lar-a, bütün fen-ler-e, bütün hakikat-ler-e isyan eden yırtıcı ve vahşi bir din gibi, ... onu hareketli ve yaşar bir ceset halinde bırakmıştı.* (ÖS, s. 35)

2. Din-ler-in, gelenek-ler-in, adet-ler-in, ırk teorisinin hep efsane olduğunu ... iddia edecekti. (ÖS, s. 174)

Informantlarımıza göre, 1. örnekte ister tek başına Yönelme hal eki, ister çokluk ekiyle birlikte, ekonomi olunabilmektedirler. Yani,

bütün mantık, bütün spekülasyon, bütün fen, bütün hakikat-ler-e ve bütün mantık-lar, bütün spekülasyon-lar, bütün fen-ler, bütün hakikat-ler-e tabirleri, ikisi de geçerli olmaktadır. Dikkati çeken bir nokta, ekonominin uygulanması için son iki öge arasına ve bağlacının girmesine luzum yoktur (‘bütün mantık-, bütün spekülasyon-, bütün fen- ve bütün hakikat-ler-e’). Daha da ilginç olan şu ki, ve bağlacının girmesini gereksiz kılan, her ögenin arasında ‘bütün’ sıfatının bulunmasıdır. Aksi halde ve bağlacının girmesi gerekecekti. Yani:

mantık-lar-a, spekülasyon-lar-a, fen-ler-e, hakikat-ler-e tabiri geçerli iken mantık, spekülasyon, fen, hakikat-ler-e veya mantık-lar, spekülasyon-lar, fen-ler, hakikat-ler-e tabirleri gramer normlarına uymamaktadır. Ama son iki ögenin arasına ve bağlacı) girdiği takdirde

(mantık, spekülasyon, fen ve hakikat-ler-e veya

mantık-lar, spekülasyon-lar, fen-ler ve hakikat-ler-e)

gramer normlarına uyulmuş olmaktadır. Bizce bu olay sıfatların daha önce dikkat edilmeyen bir sentaktik işlevine ima etmektedir.

2. örnekte ise ekonomiyi imkansız kılan şudur ki, ‘Din-ler-in, gelenek-ler-in, adet-ler-in’ sırasının mantıksal devamı ‘ırk teorisinin’ isim tamlaması olmaktadır ki, çok farklı morfolojik yapıya sahiptir: ‘teori-si-nin’ kelimesinde kök ile İlgı hali ekinin arasına çokluk eki değil de iyelik eki girmiştir. Hatta ‘adet-ler-in’ ve ‘ırk teorisinin’ arasına ve bağlacının girmesi bile durumu değiştirmeyecek ve ekonomi yine mümkün olmayacaktır. Görüyoruz ki, toplu ekonomi sadece aynı gramatikal kategoriler göstergeleri için mümkün olmaktadır.

Genellikle, ekonominin toplu olarak uygulanması kesin bir kurala bağlı olmuyor, kullanım varyantının seçimi ise konuşanın yapmak istediği anlamsal vurgulamaya bağlı oluyor izlenimi kalmaktadır.

2. İyelik eki + isim hal eki.

Bu, iyelik eki ve isim hal ekinin birlikte ekonomi olunması durumudur. Örneğin:

1. *İstanbul'a gitsem nefret ve hiddet-im-den öleceğim sanıyordum.* (ÖS, s. 175)

2. *Ne mutlu ... himmet ve gayret sarf etmenin azim ve dirayet-i-n-e sahip olan genç mücahidlere!..* (ONT, s. 131)

Ekonominin bulunmadığı zıt örnekler:

1. *Bunun dışında, yabancı dille eğitim yaparak Türk gençlerinin kendi dil-i-n-e ve öz-ü-n-e yabancılaştırılması yoluna saplanmak, sapkınlıktan başka bir şey değildir.* (NKZ, s.76)

2. *Hangi ideolojiyi savunursanız savununuz ama önce bu toplumun tarih-i-n-e ve tarihi kişiler-i-n-e saygı duymayı öğrenin.* (NKZ, s.87)

3. *Hiç heyecan göstermiyor, eski din-i-n-den, eski kavmiyet-i-n-den, eski memleket-i-n-den bir arkadaşıyla bulunmak onu hiç etkilemiyordu.* (ÖS, s. 174)

4. *Garsonun yardımıyla sapka-sı-n-ı ve palto-su-n-u çıkardı.* (ÖS, s. 171)

İnformantlarımıza göre, yukarıda verilen tüm örneklerde ekonomi mümkün olmaktadır. Örneğin, 1. örnek için:

kendi dil ve öz-ü-n-e,

kendi dil-i ve öz-ü-n-e,

kendi dil-i-ne ve öz-ü-n-e

varyantları, üçü de geçerli. Geri kalan üç örneğin durumu aynıdır. Görüyoruz ki, burada ekonominin kullanılıp kullanılmamasını etkileyen, sadece konuşanın yapmak istediği anlamsal vurgulamadır.

3. Çokluk eki + iyelik eki + isim hal eki.

Çokluk eki, iyelik eki ve isim hal ekinin birlikte ekonomi olunması durumudur. Örneğin:

Türk Dünyası gerçeğine sağlıklı bakmak demek, Türkiye dışındaki Türk Devlet ve Topluluk-lar-ı-n-a her şeyden önce sevgi ve saygıyla yaklaşmak demektir. (NKZ, s.187)

Bu cümleyi 'kademeli' olarak değiştirdik:

Türk Devlet ve Topluluk-lar-ı-na,

* Türk Devlet-ler ve Topluluk-lar-ı-na,

Türk Devlet-ler-i ve Topluluk-lar-ı-na,

Türk Devlet-ler-i-ne ve Topluluk-lar-ı-na.

Informantlarımıza göre, yukarıda verilen varantlar, yıldızla işaretlediğimiz üstten ikincisi haricinde hepsi geçerlidir.

Ekonominin bulunmadığı zıt örnek getirelim:

Hiç kimse kamu görevini şahsi kin-ler-i-nin, intikam duygu-lar-ı-nın, siyasi kırgınlık-lar-ı-nın ve küskünlük-ler-i-nin aracı yapamaz, yapmamalıdır. (NKZ, s.89)

Bu örneği de ‘kademeli’ olarak değiştirdiğimiz zaman aynı sonuca geldik:

şahsi kin, ... siyasi kırgınlık ve küskünlük-ler-i-nin,

* şahsi kin-ler, ... siyasi kırgınlık-lar ve küskünlük-ler-i-nin,

şahsi kin-ler-i, ... siyasi kırgınlık-lar-ı ve küskünlük-ler-i-nin,

şahsi kin-ler-i-nin, ... siyasi kırgınlık-lar-ı-nın ve küskünlük-ler-i-nin,

varyantları içinde, informantlarımıza göre, ancak üstten ikincisi geçersizdir. (‘İntikam duyguları’ isim tamlamasını, bu örneği informantlara sunarken düşürmüştük.) ‘Çokluk eki + isim hal eki’ bölümündeki 2. örneğin durumunu da hatırlayalım.

Gözlemleyebiliyoruz ki, çokluk ekinin bir sentaktik özelliği vardır. Aldığımız ilk izlenim şudur ki, çokluk ekinin sanki bağımsız bir statüsü yoktur. Kendisinden sonra gelen göstergelerle birlikte toplu olarak ekonomi olunmak zorunda kalmaktadır. Oysa iyelik eki ile isim hal (İlgi) eki, yanlarındaki diğer göstergelere aynı derecede bağlı olmamaktadırlar.

4. Çokluk eki + şahıs eki.

Çokluk eki ile şahıs ekinin birlikte ekonomi olunması durumudur. Örneğin:

... O'nun yolundan gidenler Türkçe'yi edebi dil olarak diriltmiş ve yaygınlaştırmış-lar-dır... (NKZ, s.59)

Böyle örnekler sadece 3. şahıs çoğul formlarında gözlemlenebildiği için, tabiiyle, metinlerde nadiren geçmektedirler.

Verilen örneği ‘kademeli’ olarak değiştirdiğimiz zaman informantlarımız, burada ekonomi varyantlarının serbestçe seçilebildiğini söylediler:

diriltmiş- ve yaygınlaştırmış-lar-dır ve

diriltmiş-ler- ve yaygınlaştırmış-lar-dır

varyantları, ikisi de aynı derecede geçerlidir. Görüyoruz ki, ‘Çokluk eki + şahıs eki’ bölümündeki örnekler karşın, burada çokluk eki serbesttir, şahıs ekine bağlı değil ve onunla birlikte ekonomi olunmak zorunda kalmamaktadır. Şahıs ekinin, çokluk eki üzerindeki etkisi, iyelik ve isim hali eklerinin etkisinden daha zayıf olmaktadır. Böylece, değişik gramatikal kategoriler göstergelerinin sadece köke değil de, birbirlerine de ‘bitişmişlik’ derecesi farklı

olabilmektedir. Bu durum, bize göre, çok ilgi çekici bir teorik problem ve inceleme konusudur.

Yazımız, daha geniş kapsamlı bir incelemenin başlangıcı niteliğini taşımaktadır. Yazılış maksadı, cevaplar vermekten ziyade sorular ortaya koymaktır. Yine de, artık vardığımız sonuçları kısaca listeleyelim:

1. Ekonominin mümkün olup olmaması, sıkça değişik dil unsurlarının (örneğin, bağlaç ve edatlar, çokluk eki ve hal ekleri, değişik sıfat fiil formları) dil bünyesindeki işlevlerinin farklılığını gösteren bir 'turnusol kağıdı' rolünü oynayabilmektedir.

2. Ekonominin mümkün olup olmasını, ekonomi olunan eklerden önce gelen göstergelerin tarihi de etkileyebilmektedir.

3. Değişik gramatikal kategoriler göstergeleri (ekleri)nin eklemeli kelime bünyesinde birbirlerine bağlılık, 'bitişmişlik' derecesi farklıdır. Bu durumu toplu ekonomi olaylarında ekonomi olunabilen eklerin gruplaşması sergilemektedir.

Ekonomi olayının kapsamlı incelenmesi, bir takım teorik problemlerin formüle edilmesi ve çözülmesine yol açabildiğine ve oldukça perspektifli bir araştırma doğrultusu olduğuna kaniyiz.

İncelememizin bir sonraki aşaması olarak, bir yandan, örnekleri çoğaltarak istatistiği genişletmek ve, öbür yandan, diğer Türk lehçelerinin materyallerinden de istifade ederek, yapıyor olduğumuz araştırmayı karşılaştırmalı bir inceleme seviyesine çıkarmaktır. Nihayet, Türk dilbilimi sınırlarını aşıp diğer eklemeli dillerle karşılaştırma yaparak, genel tipoloji seviyesine çıkmak perspektifini de gözönünde tutmaktayız.

Kullanılan örnek kaynakları listesi (kısaltmalarıyla):

- ÖS Ömer Seyfettin. Kızıl Elma Neresi (Ömer Seyfettin'den Seçmeler: 7). İstanbul, 1991.
- NKZ Namık Kemal Zeybek. Türk Olmak. Ankara, 1999.
- ONT Osman Nuri Topbaş. Abide Şahsiyetleri ve Müesseseleriyle Osmanlı. İstanbul, 1420/1999.
- EÖ Elmira Ömirzak. Çukça Fıkraları. Türkistan, 2003.
- DK Dil Kültürü. Türkistan, 2003.